

Gramatica modernă a limbii române

Discipline umaniste - Limba română

www.enciclopul.ro

1 Concepte generale în analiza gramaticală

Noua gramatică urmărește simultan, în analiza morfosintactică, următoarele elemente:

- **Flexiunea**, adică totalitatea schimbărilor pe care le suferă un cuvânt pentru a exprima un anumit raport gramatical și pentru a se integra corect într-un context. Analiza flexionară presupune analizarea unor **categorii gramaticale** specifice fiecărei clase lexico-gramaticale (corespondentul părții de vorbire) și a **mărcilor flexionare** care le corespund și care determină încadrarea fiecărui cuvânt într-o anumită **clasă de flexiune**, adică **declinare** sau **conjugare**. Analiza flexionară studiază **structura internă** a unui cuvânt, spre deosebire de **analiza sintactică** care studiază structura internă a unui grup, a unei propoziții sau a unei fraze și de **analiza etimologică** care presupune identificarea procedeeului care a dus la formarea unui anumit cuvânt;
- **Posibilitățile sintactice (combinatorii)**, adică disponibilitatea cuvintelor de a proiecta grupuri sintactice al căror centru să fie. Se urmărește atât **structura internă** a grupului, precum și poziția grupului în raport cu alte grupuri sau cu enunțul;
- **Semantica**, adică sensul cuvântului, care în noua gramatică, joacă un rol important, fiindcă la stabilirea funcției sintactice se ține seama și de **funcția semantică și logică** a cuvântului în enunț.

2 Fundamentele morfologiei. Noțiunea de clasă lexico-gramaticală

Morfologia este o analiză de structură, al cărei principal obiect de studiu este **flexiunea**. Trăsăturile semantice și sintactice comune ale mai multor cuvinte din limbă determină formarea de **clase lexico-gramaticale**. În limba română, în mod tradițional se folosește următorul „arbore taxonomic” al claselor:

- **Clase variabile (cu flexiune)**

- Clase cu flexiune nominală (prezintă categoria cazului)
 - * Substantivul;
 - * Pronumele;
 - * Adjectivul;
- Clase cu flexiune verbală (prezintă categoriile modului și timpului)
 - * Verbul;

• **Clase invariabile (fără flexiune sau cu flexiune neregulată)**

- Adverbul;
- Numeralul cardinal;
- Numeralul ordinal;
- Prepoziția;
- Conjunția;
- Interjecția.

Trăsăturile claselor lexico-gramaticale permit încadrarea cu precizie a fiecărui cuvânt într-o anumită clasă (cuvintele obținute prin schimbarea clasei lexico-gramaticale sunt considerate diferite de cuvintele de bază). Acestea sunt, pe scurt:

Substantivul	Denumeste entități concrete sau abstracte, are categoriile numărului, cazului și determinării. Poate primi determinant exprimat prin articol.
Pronumele	Nu are referință proprie, fiind un substitut substantival. Unele pronume au categoria persoanei și a genului, în plus față de categoriile gramaticale ale substantivului. Nu poate primi determinant exprimat prin articol.
Adjectivul	Este adjunctul unui nominal (substantiv, pronume, numeral cardinal sau ordinal) și exprimă calitatea, proprietatea, încadrarea într-o categorie sau atitudinea vorbitorului față de acesta. Are categoria cazului, însă aceasta nu exprimă un raport sintactic, ci un acord formal cu centrul său de grup.
Verbul	Exprimă acțiuni stări sau evenimente, are o flexiune complexă, incluzând modul – măsura raportării vorbitorului la acțiune și timpul – măsura raportului dintre momentul acțiunii și momentul vorbirii.

Adverbul	Exprimă raportul dintre o acțiune și circumstanțele sale, nu acceptă acordul, acceptă în schimb gradarea (trecerea la grade de comparație).
Numeralul cardinal	Exprimă o informație cantitativă precisă, fiind posibilă transformarea sa într-un număr matematic. Numeralul este, de cele mai multe ori, invariabil. Poate apărea pe post nominal sau adjectival.
Numeralul ordinal	Exprimă, folosindu-se de o cantitate precisă, ordinea într-un șir sau serie. Este variabil doar în gen, distingând masculinul și femininul. Poate apărea pe post nominal sau adjectival.
Prepoziția	Marchează raporturi de subordonare între cuvinte, fiind complet invariabile.
Conjunția	Marchează raporturi de coordonare între cuvinte, respectiv raporturi de coordonare sau subordonare între propozițiile unei fraze, fiind complet invariabile.
Interjecția	Exprimă senzații și sentimente sau imită zgomote, având o intonație exclamativă (rar interogativă), fiind complet invariabile.

3 Noțiunile de categorie gramaticală și paradigmă flexionară

Categoria gramaticală este o valoare gramaticală care are o marcă flexionară la nivelul unei clase numeroase de cuvinte. Fiecare clasă are propriile categorii, cu mici suprapuneri la clasele înrudite (cu trăsături comune).

	Gen	Caz	Număr	Pers.	Mod	Timp	Diateză	Aspect
Substantiv	× ^[1]	✓	✓	×	×	×	×	×
Pronume	✓ ^[2]	✓	✓	✓	×	×	×	×
Adjectiv	✓	✓ ^[3]	✓	×	×	×	×	×
Verb	×	×	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Numeral cardinal	✓ ^[2] ^[4]	×[5]	×[6]	×	×	×	×	×
Numeral ordinal	✓	×[5]	×[6]	×	×	×	×	×
Interjecție	×	×	✓ ^[7]	✓ ^[7]	×	×	×	×

[1]. Genul substantivului este o caracteristică invariabilă, nu o categorie

gramaticală care să accepte flexiunea. Trecerea de la un gen la altul (ex. tigrul – tigroaică) este derivare cu sufix motional, nu flexiune.

[2]. Flexiunea este incompletă, apare doar la unii dintre membrii clasei.

[3]. Cazul adjectivului nu este o măsură a rapoartelor sale sintactice, ci doar un acord formal cu centrul său de grup.

[4]. Genul numeralului cardinal poate fi dedus din contextul de comunicare, fie deictic, fie anaforic, însă nu este marcat sintetic decât la numerele unu, doi și la compuşii lor.

[5]. Cazul numeralului poate fi dedus din contextul sintactic (apare pe poziții de nominativ, acuzativ, genitiv sau dativ, atât ca nominal, cât și ca adjectival), însă nu este marcat sintetic, ci doar analitic, prin prepoziții.

[6]. Numărul este o caracteristică intrinsecă a numeralului, dar nu o categorie în funcție de care se realizează flexiunea.

[7]. Puține interjecții realizează un acord în număr și persoană (uite-uitați, haide-haidem-haideți etc.), fiind provenite din verb sau apropiindu-se mai mult de statutul verbelor în organizarea grupului specific.

Paradigma reprezintă totalitatea formelor flexionare ale unui cuvânt, trecând prin toate categoriile gramaticale în care respectivul cuvânt are flexiune completă sau incompletă. În cadrul unei paradigme, formele identice se numesc **omonime gramaticale**, fiind **omonimii parțiale**.

4 Alte clase lexico-gramaticale (criteriu sintactic). Conectori. Complementizatori. Cantitative.

Conectorii asigură coeziunea grupurilor sintactice, ierarhizând componentele în cadrul acestora. Această supra-clasă include prepozițiile, conjuncțiile, pronumele și adjectivele pronominale relative, interogativ-relative și nehotărâte cu valoare relativă, adverbele relative, interogativ-relative și nehotărâte cu valoare relativă, uneori articolul.

Complementizatorii sunt un tip special de conectori conjuncționali, având rolul de a introduce propoziții completive matriciale (subiectivă, completivă directă, completivă secundară, completivă prepozițională, predicativă). Aceștia sunt *că*, *să* și *dacă*, fiecare cuvânt centru de grup care are o valență liberă pentru unul dintre tipurile de componente discutate exprimat propozițional poate folosi exact un anumit complementizator.

Cantitativele sunt acele cuvinte care se conectează la o valență liberă [+Cantitate]. Aceste cuvinte se extind în mai multe clase, dintre care amintim:

- Numerele cardinale;
- Numerele ordinale;
- Structurile distributive, colective, adverbiale etc., catalogate în vechea gramatică ca fiind alte tipuri de numere;

- Pronume și adjective pronominale nehotărâte – *mulți, puțini, câțiva, niscaiva*;
- Adjective cu valori cantitative – *numeroși*;
- Articolul indefinit;
- Unele substantive comune – *cuplu, duzină, pereche, sute, zeci*.

5 Alte clase lexico-gramaticale (criteriu pragmatic). Anaforice. Deictice. Referințe variabile și fixe.

Fiecare cuvânt posedă o proprietate numită **referință**, cu rolul de a asocia cuvântul din context cu un obiect, loc, timp sau cu o proprietate din realitate. Referințele sunt de mai multe tipuri, în principal **variabile** (depind de context) sau **fixe** (au mereu aceeași semnificație). Referințele variabile cele mai importante sunt **anafora** și **deixisul**, la care se adaugă **referința nedeterminată**. Iată principalele trăsături ale referințelor:

1. *Fixe* – semnifică în orice context același aspect real, în general sunt exprimate prin substantive proprii și comune care au un sens bine determinat, prin adjective calificative și categoriale, prin verbe și prin adverbe modale etc. Exemplu: Oltul_A izvorăște din (Hășmașu Mare)_B. În continuare, referințele fixe vor fi notate cu litere mari, iar referințele verbale ori adjectivale vor fi, în general, ignorate.
2. *Variabile* – își procură referința din context, total sau parțial. Există trei subtipuri de referințe variabile:
 - a. *Deictice* – pot fi deduse doar din contextul situațional, determinând rolul emițătorului și receptorului, precum și al poziției temporale și spațiale relative. Exemplu: Eu_i te_j-am chemat ieri_k aici_i. Referințele deictice vor fi, în general, notate cu litere mici.
 - b. *Anaforice* – pot fi deduse doar din contextul lingvistic, fiind reluări ale unor referințe deja stabilite. Exemplu: Andrei_A a câștigat; noi_i trebuie să-l_A admirăm și să ne_i demonstrăm prietenia_B. Referințele anaforice sunt notate cu litera cu care au fost introduse anterior în context.
 - c. *Variabile* – nu pot fi interpretate din contextul de comunicare. De exemplu: Cineva_{nedeterminat} a bătut la ușă. / \emptyset _{nedeterminat} A bătut la ușă.

6 Mărci gramaticale sintetice și analitice

Pentru a exprima categoriile gramaticale, limba română distinge două modalități principale de marcare gramaticală – **mărcile sintetice** și **mărcile analitice**. Acestor două modalități de marcare li se adaugă **marcarea mixtă** și **alternanța fonetică**.

Marcarea sintetică presupune legarea de cuvânt a unui **afix gramatical**. Fiecare din aceste afixe se numește **flectiv nominal** sau **verbal**. Aceste flective sunt **terminații verbale**, **desinențe verbale** sau **articole hotărâte enclitice**. De exemplu, verbul *cântasem* se analizează morfematically ca:

cânt + a + se + ră + m = R + FT + FT + FN + FP

Unde R desemnează radicalul, FT desemnează un flectiv al modului și timpului, FN este un flectiv al numărului, iar FP este un flectiv al persoanei. Iar pentru un nominal:

copi + i + i = R + FN + AH

Unde R desemnează radicalul, FN este un flectiv al numărului, iar AH este articolul hotărât (exprimat enclitic).

Flectivul \emptyset se folosește în condițiile în care din analiza paradigmei rezultă că pe poziția flectivului nu este prezent niciun morfem. Exemplu – scaun + \emptyset / scaun + e.

Marcarea analitică se face cu ajutorul **mărcilor proclitice** (nelegate). Morfemele libere nominale sunt **articolul nehotărât** (un băiat), **prepozițiile cu funcție exclusiv gramaticală** (la doi copii, a doi copii) și **mărcile de genitiv și dativ** (lui Ion, al Mariei). Morfemele libere verbale sunt **auxiliarele gramaticalizate** (am cântat), **particula invariabilă o** (o să cânt), **conjunția gramaticalizată să** (să cânte), **prepozițiile gramaticalizate a și de** (a cânta, de cântat).

Gramaticalizarea este un cumul de etape într-un proces complex care modifică statutul unui cuvânt sau lexem, având următoarele componente:

- Semantic, are loc pierderea autonomiei lexicale a cuvântului gramaticalizat, prin abstractizare și specializare pentru o funcție gramaticală;
- Fonic, are loc îndepărtarea totală sau parțială de la forma originală (ex. aș < am);
- Sintactic, are loc schimbarea sintaxei cuvântului de bază, prin pierderea valențelor cuvântului original și înlocuirea lor cu o valență unică, incapabilă de a impune restricții de caz sau rol tematic (vezi materialul următor despre sintaxă).

Marcarea de tip mixt este acel tip de marcare în care aceluiași cuvânt îi este adăugată **o marcă proclitică** și **o marcă enclitică**, cu funcții diferite din punct de vedere al raporturilor gramaticale (ex. al băiatului).

Alternanțele fonetice însoțesc un alt fel de marcare (în special pe cel sintetic). Există **alternanțe vocalice** (oa ~ o; poartă-porti) și **alternanțe consonantice** (d ~ z; văd-vezi).

7 Clase de flexiune. Declinări și conjugări. Cazuri de neregularitate

Tiparele de flexiune care se repetă pentru un număr suficient de mare de cuvinte aparținând aceleiași clase lexico-gramaticale sunt definatorii pentru apartenența tuturor acestor cuvinte la aceeași **clasă de flexiune**. În cazul nominalelor, clasele de flexiune se numesc **declinări**, iar la verb, clasele de flexiune se numesc **conjugări**.

Cazurile de neregularitate care apar la un număr mic de cuvinte dintr-o clasă lexico-gramaticală și care prezintă o abatere mică de la un tipar deja fixat **nu aparțin unei clase de flexiune separate**.

8 Forme cu autonomie limitată. Îndepărtarea de la trăsăturile clasei lexico-gramaticale

Cel mai important exemplu de forme cu autonomie limitată este cel al **cliticilor pronominale**. Fără a se identifica cu **mărcile analitice**, acestea au o valență obligatorie fixată, însă sunt adjuncți cu funcție sintactică și rol tematic al centrului lor de grup. Astfel, ele au libertatea de a se înscrie ca adjuncți într-un **grup sintactic exterior**, dar nu au capacitatea de a proiecta un **grup sintactic propriu**, neputând fi centru pentru niciun lexem.

Alte forme cu autonomie limitată sunt **semiadverbele**, care nu au funcție sintactică proprie, apărând obligatoriu ca Focalizator într-un **grup sintactic exterior** și care nu pot proiecta un **grup sintactic propriu**. Fără a deveni **mărci analitice** (sunt cuvinte cu sens propriu), semiadverbele au un grad de autonomie mai redus decât cliticele.

Forme autonome, dar îndepărtate de caracteristicile originale ale claselor lor, sunt **formele verbale non-finite**. Aceste forme pierd flexiunea în mod, timp, număr și persoană specifică verbului, apropiindu-se de alte clase (substantiv, adjectiv, adverb), însă rămân forme verbale. În contexte în care se realizează trecerea completă spre altă clasă, fenomenul poate fi **conversiune** sau **metalimbaj**.

Schimbarea completă a clasei lexico-gramaticale, prin **derivare progresivă**, se poate face **prin sufixare** sau **parasintetic** (în cazul verbului) – pentru mai multe informații, vedeți materialul despre derivare din programa claselor V-VIII, publicat și el pe www.enciclopul.ro

Procedeul specific de schimbare a clasei lexico-gramaticale este **conversiunea**, care presupune trecerea prin mijloace exclusiv gramaticale a unui cuvânt dintr-o clasă gramaticală în alta, cu pierderea proprietăților inițiale (nu în totalitate, vezi Complementul din grupul nominal) și primirea tuturor proprietăților noii clase.

Un fenomen înrudit este **metalimbajul**, care presupune trecerea oricărui lexem din clasa sa în clasa substantivului, în context morfosintactic sau lexical. (ex. „Și” este o conjuncție coordonatoare copulativă.).